

Др Чедомир М. Лучић

ПСИХОАНАЛИТИЧКЕ КОМПОНЕНТЕ СТРАХА И ЊЕГОВ ИСТОРИЈСКИ ЕХО

— Општа запажања, методи, циљеви, манифестације —

Кад је Никита Сергејевич, у напону политичке моћи, довршавао раскринкавање Јосифа Висарионовича, један од учесника партијског конгреса запита: „Па зашто сте га трпјели кад је био толико злобан“?

— „Ђути!“ — процера се Хрушчов са говорнице.

У сали наступи тајац. Нико ни да трепне. Све обузе страх. Одједном се Сергејевич насмија: „Ето зашто, друже! Из страха! Ви сте се препали само од једне ријечи. Зар се онда треба чудити нама?“

Шта је могло преплашити тако велики и моћни народ, који се никад бојао није? — Ни Наполеон, ни Виљем, ни Хитлер, ни било који освајач није га могао обесхрабрити, а његов „пролетерски“ вођа (користећи болшевичку методологију) улио му је страх у кости.

Размишљање по мало чудно. У трагању за одговором (не ради Руса, већ ради нашег „југословенског“, боље рећи српског, синдрома) досегли смо за објашњењима која су — у вези са страхом као афективном појавом — давали познати психолози: Смирнов, Тјеплов, Корнилов, Бора Стевановић итд, или чувени психоаналитичари: Фројд, Хендерсон, Штерн, Клајн и други.

Такође је прављен покушај анализе компаративног прилаза препаду као испробаном политичком средству присиле, који досеже још од далеке прошлости, а налази се у литератури источних и других античких народа.

Међутим, овдје није ријеч о историографском пресјеку прилаза страху, већ о његовој изворној суштини настанка.

Стога се (уз пуно уважавање свих наведених и других истраживача) Фројдово разматрање нарочито не може заобићи.¹

У свом чувеном Двадесет петом предавању овај научник детаљније разматра појмове: нервоза, плашљивост, страх и ужас, дајући им издвојене карактеристике.² Тако, по њему, ријечи: „нервозан“ и „плашљив“ употребљавају се обично једна мјесто друге као да значе једно исто.

Тврдећи да су то два сасвим супротна појма наглашава: „Има плашљивих људи који иначе нијесу никако нервозни, а осим тога и нервозних који пате од многих симптома међу којима се пак не налази склоност ка страху“ Но, без обзира на то, сматра да је „проблем страха једна тачка укрштања у којој се стичу најразличитија и најважнија питања — једна загонетка, чије би рјешавање морало излити обиље свјетлости на цио наш душевни живот“.³

Подсјетимо се да је Фројд у овом предавању, које припада његовој ранијој фази⁴ психосаналитичких сагледавања личности (а тиме, посредно, и људске заједнице као организованог колектива) страх дијелио на „реални и неуротични“

Нешто више од двије деценије касније опет ће се вратити овим питањима и придодати трећу врсту, тј. страх од сопствене савјести.⁵ Тада управо и доноси коначну дефиницију да је „*Страх једно стање афекта, дакле скупина извјесних осјећаја из реда задовољство — незадовољство са њима својственим одводним и нервацијама и њиховим опажањем*“.⁶ Али ни тада не одустаје од тврдње да је „страх остатак неког значајног догађаја утеловљеног наслеђем, дакле нешто што се може упоредити са индивидуално стеченим хистеричним нападом“.⁷ Истовремено не одузима ни природеност страху као процесном јављању приликом рађања. Познато је да се неуротични страх чешће јавља појединачно, а поред унутрашњих има узроке и у спољним (неријетко несхватљивим) факторима, те је више везан за особе којима се пружа потпора у душевном (личном) стабилизовању.

Истина, међу лицима са оваквим видом страх има и оних која га успијевају савладати сопственом упорношћу. У таквим приликама обично долази до зрелијег расуђивања и издвајања неуротичног од реалног страха. Према томе, унутрашњи (вољни) ефекат се покаже и поглед на стање ствари доведе у право мјесто.

¹ Сигмунд Фројд, *Увод у психоанализу (Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse)*, књ. 2, одабраних дејла, Нови Сад 1973, стр. 367—394 (предавање 25).

² Фројд, цит. дјело, стр. 367 и даље.

³ Исто, стр. 367 и 368.

⁴ Овај циклус предавања датира из 1915. и 1916. године.

⁵ 32. предавање, књ. 8, стр. 173—207.

⁶ 8. том цит. дјела, стр. 173.

⁷ Фројд, *Аутобиографија — Нова предавања*, 8. књ. стр. 174.

Но, како се каткад и неуротични страх прожима са реалним, Фројд објашњава и три његова појавна облика. Први („као слободно лебдећи“) чини „општу страшљивост“ која се повезује у разним ситуацијама са новоискрслим могућностима“ што се назива и страхом „ишчекиваањ“, Друга врста је фобични страх, искључиво „везан за одређене представе“ Овај вид страха упрошћено називају и манијом гоњења.

Трећој категорији припада „страх у хистерији и другим облицима тешких неуроза“⁸ који никад нема било какве везе са вањском опасношћу. Пошто ова (трећа) врста неуротичног страха тражи искључиво медицински третман, не може се ни узимати као предмет нашег разматрања.

Међутим, реални страх, о којему је (укључујући и његове посљедице) овдје главна ријеч, припада афективном стању које наступа (како у индивидуи тако и у колективу) као производ искључиво спољних фактора. Такође се не импулсује уједначено већ има ритмичке осцилације (с времена на вријеме) како у појединцу тако и у друштву. Дакле, страх је општељудска особина која се разнолико манифестује како у човјеку као индивидуи тако и у људском колективу.

Пођимо са психоаналитичким примјерима (прво индивидуалним, а онда друштвеним) црпећи их из прошлости, тј из историјских збивања.

Кад су амерички урођеници угледали бијелце вјеровали су у њихову безазленост и (у почетку) им придавали значај као божанственим бићима. Осјетивши да ови нијесу благодаклони према њима, замрзјеше их. Тада се појави страх (појединачни и колективни). Но, како су ови све више насртали на њихове животе и иметак (а неуротични и реални страх се јаче прожимали), дошли су до степена кад је било какво заплашивање од стране бијелаца изгубило ефекте. То је била крајња граница страха. Тада је наступио обрт. Страх се истопио у борби за опстанком. Умјесто да попуштају и повлаче се, почеше (синхронизовано и храбро) да се одупиру. Најзад, епилог је познат. Није их поразио страх. Побједило их је моћније оружје бијелог непријатеља.

Пренесемо ли то на безбројне примјере из опште историје, наћи ћемо (као по правилу) готово идентичне случајеве кад страх (наравно, реални) долази до крајње тачке гдје се губи и претвара у своју супротност. Такве су све буне, устанци или други облици физичког (па и вербалног) отпора. У свим тим случајевима страх је или нестајао, или се сводио на најмању могућу мјеру. Појављивала се храброст, како на ријечи тако и на дјелу. Страх се не само губио него и преносио на онога који га је у претходној етапи изазивао и користио као моћно средство.

⁸ Исто, стр. 175.

Римљани су уливали страх Картагинанима да би се, касније, плашили Ханибала и његових бораца. Страх становништва Картагине нестао је у задњим борбама, кад је римска војска (опет бројчано и оружаном моћнија) рушила посљедња њихова упоришта. Пред смртном опасношћу више није било страха. Изгубио се у крајњем трзају отпора. Нестао је тада кад је било јасно да ће непружање отпора водити у сигурну смрт (можда и у још тежем облику) као што је и давање отпора гарантовало смрт која ће бити само другачије претирана. Значи, нестанак и у једном и у другом случају. Ипак, други облик смрт обећавао је неке (ако и минималне) предности. Макар покушај освете као задње задовољење.

Или, узмимо примјер Спартака и његовог устанка. Покорни роб губи страх кад се нађе на ивици безизлаза (погинути од звјерова или од господара). Они који су му страх уливали несвјесни да и ту постоје границе) бивају претрашени његовом слободом и одважношћу којом је ранији страх побиједио. Према томе, нема неустрашивих који нијесу преживљавали страх, као што нема ни страха који на одређеном степену не прелази у контрапродукт. Стога тако треба тумачити и Његошеву мисао:

„Нејма тога ко с' не боји чега,
ако ништа оно свога хлада“.

Војни психолози потврђују Наполеоново убјеђење да нема лоших бораца, већ лоших старјешина који их не умију мотивисати да реалну опасност, што производи страх, преокрену у мотивисану храброст.

Куд ће љепши примјер од подвига Гавриловића и његове јединице приликом одбране Београда у Првом свјетском рату! Његове, већ и почетне, ријечи пред битку: „... Јунаци, ми смо избрисани из списка живих. “ надвлададе су сваки страх.

И освајач је то каткад знао цијенити, па и заплашити се од таквих ратника. Овај случај задивио је и најбољег њемачког генерала Фон Макензена. У знак тога подиже им чак и споменик са признањем. То не значи да је волио Србе као непријатеље, али признавајући им неустрашивост покушао је дјеловати на психу својих војника да надвладају страх у даљим борбама. Хватао га је, дакле, реалан страх од надмоћи мотива српског родољубља који им је истиснуо било какву плашљивост из душе. А ако је тако осјећао Макензен као испробани ратник са више свјетских фронтова, како не би остали у којима је постојала, убједљиво јача, акумулација страха а освајање није могло имати тако јаке поводе да га надвладају.

Синђелић је охрабрио устанике на нишким шанчевима убјеђењем да им на било који начин (предали се или борили) слиједи смрт. Отуда је „зулемћаре“ Турке ухватила паника од његовог поступка — паљења буради с барутом.

Танаско Рајић је надвладао страх надојен епиком, Обилићевим подвигом и убјеђењем да је у безизлазу. Из тога произ-

лази да и идеали надвладају реалну опасност и избришу сваки страх.

Подвиг Гаврила Принципа је најпримјенљивији примјер за то. Зар их је потребно даље наводити? Историографско памћење их не може пребројити. А то би и излазило из оквира ове теме.

Значи, реалан страх повезан са такође реалним сазнањем да предстоји оно, у народу познато, „бити или не бити“ (другим ријечима: опстати или нестати) производи тако јак набој храбрости да превазилази све оквире нормалног расуђивања. То је тај немјерљиви, тако рећи нагонски отпор који надвладава све облике било какве бојазни.⁹

Ипак, нагонско надвладавање страха код човјека није никад искључиво. Управо, увијек је повезано са реалним расуђивањем, па ма у коликој мјери било. То је, према психоаналитичарима, мијешање свјесног и подсвјесног. Нешто слично као и у реакцијама приликом сањања.

Научна истраживања доказују да је нагонски¹⁰ отпор страху везан и за хормонско лучење које стимулише истрајност. Вјероватноћа за ово је велика. Тим више што је већ у потпуности доказано како и аутосугестивно убјеђење човјека може надјачати замор и учинити га издржљивијим, јер потенцира увећану појаву адреналина и гликозе који (ако и за краће) одгађају посустајање.

Сви наведени примјери, уз низ других, потврђују да психологију страха треба вишеструко тумачити. Једино се тако могу правилније разумјети многи историјски процеси који су се јављали и пратили људско друштво од далеких миленијума, па наомамо. Као што је проналазак ватре и стријеле омогућавао пра-човјеку андвладавање страха од насртљивих звјерова, тако му и савремена разорна оруђа служе (опет из страха) за доказивање супремације над другима и њихово заплашивање, ако не и изазивање страха. Но, како су данашња оружја за физичко уништавање толико разорна да представљају опасност и за онога ко их употрејеби, мале су шансе да ће бити икада (или пак не у већим размјерама) коришћене. Отуда и застрашивање из сопственог страха нема ону снагу као реално, које се користи из дубљих економских и политичких разлога. Оно тада не мора зависити од степена развоја, већ од његове (ако и примитивне) усмјерености ка томе циљу.

⁹ Узгред речено, нагонско савладавање страха карактеристично је и у животињском свијету. Низ ловачких примјера то потврђује. Страшљива јаребица, нпр., покушава заварати пса птичара бацајући се испред његових чељусти како би му скренула пажњу од гнијезда у којем јој се налазе птићи. „И мачка врх себе требе“ — пије случајна народна изрека. Детаљније о нагонском надвладавању страха код животиња у дјелу Брем — *Живот животиња*. Београд 1955, на више мјеста.

¹⁰ Попут условљеног рефлекса, који је детаљно истражио руски научник Павлов.

Први степен застрашивања чине пријетње и препади. Подсјетимо се неких примјера кроз историју.

Персијанци пријете Грцима да ће њихове стријеле „помрачити Сунце“ над њима. Ови, пошто су надвладали страх (у убијењу да могу бити само „са штитом или на њему“, што значи: погинути или побједити) одговарају: „Бар ћемо се тада у хладу борити!“ Пријетња није била ефикасна. Страх је изостао.

Или, узмимо начин првих словенских јуриша на моћнију војску Византије. Опет коришћење препада у тјеснацима. Према легенди, тиме се послужио и дукљански кнез Војислав кад је у бици код Папратне (1042) извојевао побједу.

Психоза страх има, према томе, несразмјерно велико дејство. Стога народно искуство и напомиње: „У страху су велике очи“, што ће рећи: представе се јављају грандиозно моћне. Стога таква опсесија ако физички и не уништава (или не бар у почетку) оно психички дотуца, одузимајући сваки (боље рећи скоро сваки) елемент супротстављања. Ово нарочито ако се налази, макар и мален, одушак негдје друго изван терена који су томе злу изложени.¹¹

Најмаркантније потврде за то су начини вишевјековног одузимања српске земље и насеља¹² на тлу данашње Албаније, као и слично дјеловање на Космету.

Прешавши у ислам разноврсни амалгам (од којег се формирало шиптарско становништво) нарастао је (услјед полигамије) до те мјере да је кренуо у освајање нових простора, и то баш на оним теренима гдје је вјековима живјело српско становништво.¹³ Али како то извести? Једини успјешан пут било је задавање страха, И поред жилавости српског живља, поступно су у томе успијевали, користећи разне (чешће полудивљачке) методе. Ово тим више што је отоманска централна власт временом слабила, а њихови државни чиновници и војни заповједници постајали све подмитљивији. Дакле, полако али сигурно, подриван је, какав такав, правни поредак.

¹¹ О страху који су у човјеку изазивале природне силе током више миленијума (а негдје на исти начин и данас) овдје неће бити говора. Ипак, није сувишно напоменути један примјер који је, наравно, везан за легенду (али и практично могућ). Наиме, пресељење илирског племена Тареута повезује се с великом навалом гмизаваца које је као сићушне однекуд са југа (могуће из афричких просторстава) донио неки олујни вјетар. Пошто су порасли и раширили се, постадоше права напаст и народ нагнаше на сеобу. Записа у вези са овим има у дубровачким списима, а не заобилази их ни Јиречек.

¹² Детаљније о српским насеобинама у Албанији: Јиречек, *Историја Срба*, II књ., Београд 1952, стр. 33, 34, и даље.

¹³ Цвијић, *Балканско Полуострво*, Београд 1966, стр. 197. и даље.

Услед тога су поједине шиптарске дружине ноћу упадале и у српска насеља, пљачкале и одводиле робље које су држали као таоце а враћали уз уцјену.¹⁴

То је био опробани и дуго коришћени метод застрашивања. За посљедицу је имао или пресељавање или примање њиховог идентитета, тј. вјере и обичаја.

Но, било је и других видова застрашивања. Један од таквих је куповина имања од стране појединаца у српском насељу. То су обично радили они којима су свадљивост и силедијство одговарали. Изазивајући непрестане нереде у којима су обилато подржавани од сопственог фиса (тј. племена), вршили су притисак и подстицали исељавања српског живља.

Коришћен је, такође чешће, такозвани метод пресијецања веза са осталим становништвом.

Наиме, куповином више имања, на путевима између српских села Шиптари су забрањивали прелазак и повезивање па су тако, дугорочно, присиљавали Србе на продају и пресељење, или на примање њиховог национа.¹⁵

Сви ови и безброј других метода користе се врло успјешно и на Космету, такође стољећима. Посебно су активирани (некад слабије, а некад јаче) од Другог свјетског рата па наовамо.

При подсећању на методологију којом се Шиптари на Космету служе (ради заплашивања, уношења страха и коначно изгоњења српског становништва са својих вишевијековних огњишта) не може се заобићи ни чињеница да су, за посљедњих 50-так година, били у системској могућности за такве поступке. Кријући се иза паролe „Братство — јединство“, те равноправности нација и етничких група, вјешто су манипулисали и државом као институцијом.

Непрестано надувавање интернационализма, као основног комунистичког полазишта, довело их је у далеко повољнији положај, него што је то било са Србима који су тамо живјели. Разни законски и подзаконски акти (сувишно их је и набрајати) од рата до средине 80-тих година довели су до таквог стања да се аутохтони (читај: српски) живаљ осјећао другоразредним и заостављеним на властитој хиљадугодишњој земљи.

Држава је (као пролетерска творевина) фаворизовала свакога више него свој већински народ, који ју је управо и створио. Отуда је на Космету наступио двоструки страх. Први, легализовани од стране владајућег поретка (који је у сваком случају

¹⁴ Неке од начина исламизације и арбанашења српског становништва описао је Атанасије Урошевић. Видјети: А. У., *Насеља и поријекло становништва*, Српска краљевска академија, Српски етнографски зборник, књ. 38, Београд 1935, стр. 106, 107, и даље.

¹⁵ Опширније: Ч. Лучић, *Нека научна сазнања, предања, усмене творевине и осврт на топономастичка обележја везана за словенско становништво у Албанији*. — Зборник са међународног скупа, *Поријекло словенског становништва у Албанији*, Београд 1991, стр. 337—348.

налазио оправдање за Шиптаре као недовољно афирмисану на-родност) и други који је усљед благонаклоности система) могао да се вишесмјерно развија и тако упрожава српски опстанак на Космету.

Устав из 1974. године коначно је и у потпуности легализовао шиптарски терор. Неславни продукт свега тога је потпуно „очишћено од српског ува“ преко 700 насеља, у којима до Другог свјетског рата или није било Шиптара или их је био скоро занемарљив број.

Иако овдје није циљ призивати статистику, не може се занемарити податак да је нпр., од предратних нешто преко 150 хиљада Шиптара. Шта рећи за такав обрт? Одговор је јасан и дина било скоро обрнуто, тј. око 200 хиљада Срба и скоро 300 хиљада Шиптар. Шта рећи за такав обрт? Одговор је јасан и једноречан: Страх! Додајмо, заиста реалан страх.

Можда би наука (кад већ то може) требало да се позабави не само психоанализом страха оних који су, чак и на најпримитивнији начин, изгоњени са своје земље (силовања, пребијања, уцјене, рушење гробља и сакралних објеката, па чак и вађење и разбацавање лешева из њих, као и други монструозни облици) већ и психе оних који су са пиједестала власти то прегртно омогућавали.

Новим системским устројством Савезне Републике Југославије томе се знатно стало на пут. Иначе, такав страх већ је био на оном психолошком нивоу на коме се претвара у општи отпор који рађа храброст за рушење свега шта му се испријечи.

Према томе, ова (трећа) Југославија је, увођењем поретка права на Космету, заиста заштитила и Шиптаре као националну мањину (иако тамо бројчано већу) од несавладиве лавине освете због, како би Његош рекао: „препуњене мјешине пријеха“

У овом случају узет је маркантан примјер симбиозе државне политике и шиптарског наметања страха Србима ради освајања њиховог етничког простора.

Међутим, не треба запоставити ни мијешање политичке моћи и застрашивања каква врше неке оружане силне а морално нејаке државе у међународним односима. Школски примјер за то (у времену садашњем) су Сједињене Државе Америке, које су усмјериле све пропагандноагентске и друге снаге (од разних врста медијске, економско-дипломатске и друге блокаде, до отвореног зецкања опромним оружаним потенцијалом) да би наметнуле своје туторство, како Југославији тако и осталим, новоформираним, српским државама. Стога се, на темељима реалног страха, који почиње да губи сваки ефекат, код српског народа јавља самопоуздање из којег већ израстају најсвјежији примјери хероизма. Но, о том, евентуално, другом приликом.